

ROZDZIAŁ 8

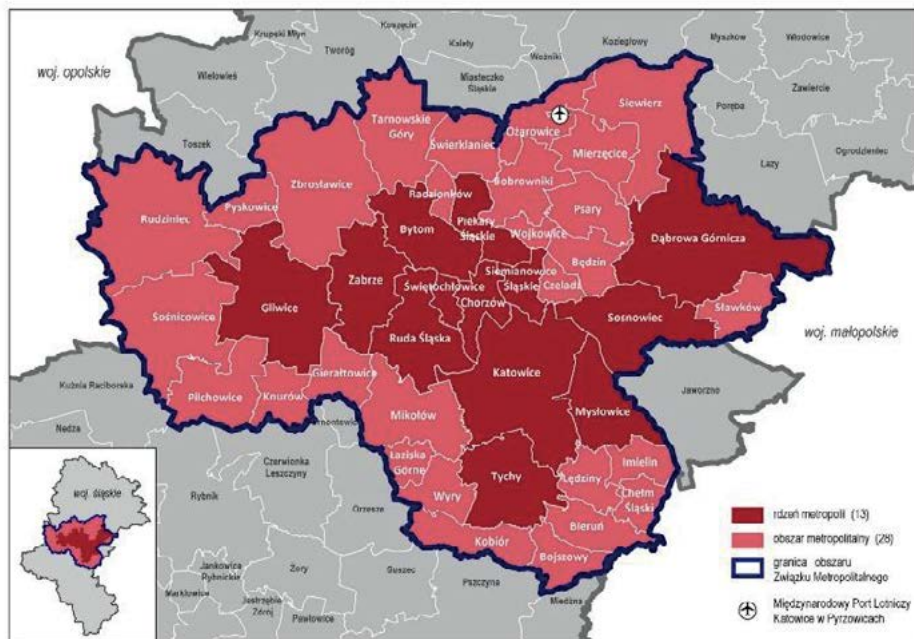
OD „CZARNEJ” DO „ZIELONEJ” AGLOMERACJI

Wprowadzenie

Dotychczasowa historia rozwoju architektury i urbanistyki to proces wytwarzania coraz lepszego, sztucznego środowiska poprzez izolację, eliminację lub neutralizację niekorzystnych dla człowieka zjawisk. Dachy budynków konstruowano tak, aby jak najszybciej i jak najdalej odprowadzić wodę opadową. Kanalizację deszczową wymyślono po to, aby jak najszybciej odprowadzić wodę z domów i ulic do rzeki. Dzisiaj coraz częściej zatrzymujemy wodę na dachach zielonych i w ogrodach deszczowych. Co się zmieniło? Dlaczego problematyka terenów zieleni znalazła się w centrum zainteresowania miast? Najważniejsze przyczyny tego zainteresowania to zmiany klimatu, konieczność poprawy jakości środowiska, podniesienie komfortu życia, pozyskiwanie energii odnawialnej, a nawet produkcja żywności. Miasta przyjmują więc strategie, opracowują programy, realizują projekty, których celem jest uzyskanie harmonijnej relacji pomiędzy naturą i kulturą na ich obszarach pozwalających wykorzystać siły natury do zrównoważonego rozwoju.

W przypadku aglomeracji miejskich osiągnięcie takich harmonijnych relacji jest trudniejsze. Wynika to z rozległości terytorium i złożoności relacji pomiędzy miastami. Szczególnie „trudnymi przypadkami” są konurbacje miast górniczych, w których oprócz wspomnianych uwarunkowań występują często zjawiska o charakterze katastrof ekologicznych powodowane np. rabunkową eksploatacją złóż. Takim zespołem miast jest aglomeracja górnośląska. W miastach tej aglomeracji i na otaczających je terenach trudno znaleźć miejsca nieprzekształcone ręką człowieka. Obserwujemy, że proces przekształcania w kierunku dalszej urbanizacji trwa nadal. To co było zielone jest zabudowywane. Miasta rozlewają się na obrzeżach aglomeracji, a także zabudowując tereny otwarte pomiędzy nimi. To co mogłoby być zielone – np. tereny przemysłowe jest przeznaczane pod nową zabudowę. Czy po likwidacji dziesiątków kopalń, hut, koksowni i innych zakładów przemysłowych jest szansa, że „czarna” aglomeracja przekształci się w kierunku „zielonej”, w której miejsca zamieszkania i pracy, wypoczynku, usług, a także przestrzenie publiczne będą „zielone”? Czy istnieje potencjał i czy istnieje wola, a także możliwości zrealizowania wizji „zielonej” aglomeracji miast ogrodów?

Aglomeracja górnośląska²⁷ to wielki zespół miejski zrodzony przez górnictwo i przemysł. Górnictwo, hutnictwo żelaza i stali, cynku i ołowiu, a także wiele innych gałęzi przemysłu przestało już odgrywać rolę bazy ekonomicznej miast. Od ponad 30 lat poszukują one – każde z osobna i razem jako Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia (ryc. 8) nowych dróg rozwojowych w każdym z istotnych aspektów: społecznym, gospodarczym i środowiskowym. W strategiach rozwoju poszczególnych miast, aglomeracji i województwa wyraźnie formułuje się cele w zakresie rozwoju gospodarczego i społecznego, ale znacznie rzadziej i mniej wyraźnie w zakresie środowiska.

Ryc. 8. Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia (powołana w 2017 r. i działająca od 2018 r. W jej składzie znajduje się 41 gmin, powierzchnia wynosi 2553 km², a ludność 2 279 560 osób)

Źródło: [www.metropoliagzm.pl].

²⁷ Zgodnie z obowiązującymi dokumentami można przyjąć dwie delimitacje aglomeracji górnośląskiej:

– według *Planu zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego „Śląskie 2020+”* Metropolia Górnośląska (czyli aglomeracja górnośląska) to 23 miasta, a w skład jej obszaru funkcjonalnego wchodzi 29 gmin wiejskich, miejskich i miejsko-wiejskich [Plan 2016: 15].

– według *Strategii Rozwoju Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii*: 41 gmin, w tym w jej rdzeniu (czyli aglomeracji górnośląskiej) 13 miast na prawach powiatu i 5 gmin miejskich, w otoczeniu 8 gmin miejskich, 2 miejsko-wiejskie, 13 gmin wiejskich [Strategia 2022: 10-11].

Historyczne koncepcje systemów obszarów zieleni w aglomeracji górnośląskiej

Zagadnienia kształtowania systemów zieleni są i były obecne we wszystkich oficjalnych dokumentach planistycznych opracowywanych dla aglomeracji²⁸. W pierwszym powojennym *Regionalnym Planie Zagospodarowania Przestrzennego GOP* (opracowanym w latach 1951-1953) dostrzeżono konieczność różnych działań poprawiających stan środowiska w aglomeracji. Na podstawie tego planu podjęto realizację Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku pomiędzy Katowicami, Chorzowem i Siemianowicami (obecnie nazywany jest Parkiem Śląskim) o powierzchni ok. 600 ha [Szczepańska 1985:15]. Warto wspomnieć, że w planie przewidziano dwa następne wielkie parki Gliwice – Zabrze i Dąbrowa Górnicza – Będzin, których jednak nie zrealizowano [Joseph-Tomaszewska 1988: 9]. Istotne było też dążenie do poprawy lesistości aglomeracji. Wynosiła ona w 1950 r. 16,9%. Sporządzono więc Projekt Planu Regionalnego Zalesień i Zadrzewień GOP, w którym zaplanowano zwiększenie lesistości do 28,4% do 1970 r. (ryc. 9).

Kolejny Plan generalny zespołu miast i osiedli GOP (opracowany w latach 1961-1964) przewidywał m.in. likwidację wszystkich nieużytków przemysłowych poprzez ich zalesienie (28% ich powierzchni) i przeznaczenie na różnego rodzaju zieleni urządzonej i nieurządzonej (dalszych 42% powierzchni) [Zieliński 1971: 54-55]. W tym okresie najistotniejszą koncepcją – w znacznej części zrealizowaną był Leśny Pas Ochronny Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (LPO GOP). Decyzje o jego budowie podjęto na szczeblu rządowym w 1968 r. (Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów), a koncepcję opracowano w 1969 r. Ten zielony pierścień, dla którego inspiracją był zapewne londyński Green Belt otaczał aglomerację górnośląską dwoma pierścieniami: bliższym w odległości ok. 25 km od jej centrum i dalszym w odległości do 50 km (ryc. 9). Pierścienie złożone były z przebudowywanych i nowych lasów, rekultywowanych nieużytków przemysłowych, terenów rolnych itp. Bardzo istotnym elementem były ośrodki wypoczynku niedzielnego, których wyznaczono 81 a ok. 40 wybudowano w pobliżu wszystkich miast aglomeracji [Piszczek 2019: 75].

W *Planie generalnym rozwoju urbanistycznego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego* (opracowywanym w latach 1975-1977) zaadaptowano systemy z poprzednich planów w szczególności Leśny Pas Ochronny GOP.

W *Perspektywicznym planie zagospodarowania przestrzennego województwa katowickiego* (opracowywanym w latach 1982-1990) przedstawiono nowatorską koncepcję Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych (ESOCh). Systemy takie rozumiano wówczas jako ciągłe struktury obejmujące obszary o najcenniejszych i różnorodnych walorach ekologicznych. Praktycznie obejmowały one obszary prawnie

---

²⁸ Dokładniejsze omówienie koncepcji systemów zieleni w aglomeracji m.in. w: [Pancewicz 2011; Piszczek 2017, 2019].

chronione. W województwie katowickim, szczególnie w jego centralnej części takich terenów było niewiele i aby uzyskać ciągłość należało do systemu wprowadzić tereny mniej cenne z biologicznego punktu widzenia [Joseph-Tomaszewska 1985: 26, 27]. Zyskiwały one przez to status chronionych – nie w sensie prawnym, lecz planistycznym, a ich rola miała polegać również na zapobieganiu nadmiernej urbanizacji/suburbanizacji poprzez zachowanie dystansów pomiędzy miastami i dzielnicami (ryc. 9).

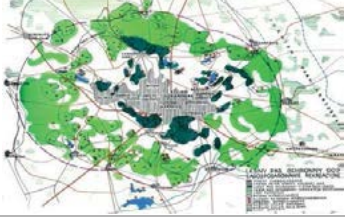

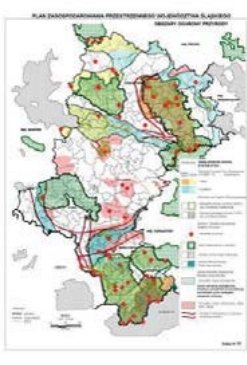
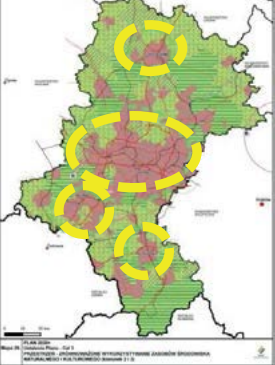
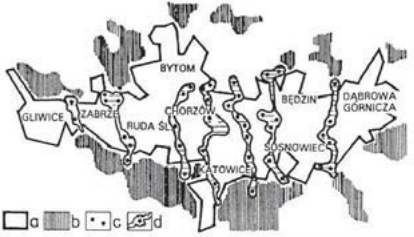

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego z 2004 r. nie przedstawia żadnych propozycji tworzenia systemów terenów zieleni na obszarze aglomeracji górnośląskiej ujmując tylko te obszary, które były prawnie chronione np. lasy ochronne, parki krajobrazowe, obszary Natura 2000 itd. [*Plan 2004*]. Wynikało to ze zmiany paradygmatu planowania – plan regionalny proponował raczej zasady zagospodarowania przestrzennego niż gotowe propozycje przestrzenne (ryc. 9).

Obowiązujący obecnie plan z 2016 r. oparty jest na podobnej zasadzie, ale przedstawia koncepty zielonych pierścieni wokół aglomeracji górnośląskiej, częstochowskiej, rybnickiej i bielsko-bialskiej, ponieważ były one ustaleniami *Konceptji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*. Ponadto w Aneksie 1 stanowiącym plan miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego wymieniono jedną inwestycję celu publicznego odnoszącą się do systemu zieleni: Zagłębiowski Park Linearny [*Plan 2016*: 133]. Obejmuje on tereny położone w dolinach Czarnej i Białej Przemszy oraz Brynicy, a znajdujące się w sześciu gminach: Sosnowiec, Będzin, Dąbrowa Górnicza, Psary, Siewierz, Sławków. Obejmuje nie tylko obszary przyrodniczo cenne, tereny sportowe i rekreacyjne, ale także wiele pozostałości po obiektach przemysłowych stanowiących wyróżnik kulturowy tego obszaru [Opania, Szaton 2019]. Obiekty składające się na cały układ są sukcesywnie realizowane (ryc. 9).

Oprócz koncepcji przedstawianych w oficjalnych regionalnych dokumentach powstało wiele autorskich rozwiązań systemów zieleni o zasięgu ponadlokalnym. Warto wspomnieć o idei Górnośląskiego Parku Ekologicznego. Według autorów [Strabel, Włodarczyk 2005] miał obejmować tereny wzdłuż rzeki Kłodnicy jako korytarz ekologiczny biegnący ze wschodu na zachód aglomeracji. Innym ciekawym konceptem był pomysł wykorzystania niezabudowanych terenów likwidowanych kopalń węgla kamiennego do wytworzenia kilku ciągłych pasm zieleni przecinających aglomerację południkowo (ryc. 9) [Szady 1990]²⁹.

---

²⁹ Obie koncepcje nawiązują do rozwiązań zastosowanych w Zagłębiu Ruhry: parku krajobrazowego rzeki Emscher oraz korytarzy przewietrzających pomysłu R. Schmidta.

<p>Plan zadrzewień GOP 1951</p>	<p>Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku 1951-61</p>
	
<p>Leśny Pas Ochronny GOP 1968-1980</p>	<p>Ekologiczny System Obszarów Chronionych 1980</p>
	
<p>Plan Zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego 2004</p>	<p>Plan Zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego „Śląskie 2020+” 2016</p>
	
<p>Pokopalniane korytarze ekologiczne 1990</p>	<p>Zagłębiowski Park Linearny 2015</p>
	

Ryc. 9. Wybrane historyczne koncepcje systemów zieleni w aglomeracji górnośląskiej

Źródło: [Wiczyński, Armata 1970; Zieliński 1971; Joseph-Tomaszewska 1985; Szczepańska 1985; Szady 1990; Plan 2004; Plan 2016; <https://architektura.muratorplus.pl/konkursy/konkurs-na-opracowanie-koncepcji-urbanistyczno-architektonicznej-zaglebiowskiego-parku-linearnego-aa-onM1-ZS1h-PVHy.html>].

Zasoby zieleni w aglomeracji górnośląskiej³⁰

Zasoby i potencjał zieleni można ocenić na tle zasobów całego województwa śląskiego. Pokrycie lasami wynosi 32% powierzchni³¹. Znajdują się one głównie w południowej i północnej części województwa, czyli poza aglomeracją i zajmują 3 947,73 km² ale znaczna część tj. ok. 46% jest uszkodzona i to głównie na terenie aglomeracji lub w jej otoczeniu.

Na obszarze województwa śląskiego występuje niewielka powierzchnia obszarów prawnie chronionych (niecałe 3% zasobów kraju). Obszary objęte ochroną prawną, według stanu na 2018 r., zajmowały powierzchnię 2 719,28 km², co stanowiło 22% powierzchni regionu. Jednocześnie ilość obszarów prawnie chronionych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (599,8 m²/osobę) była najniższa w porównaniu z innymi województwami [*Strategia 2020*: 42, 45].

W Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii powierzchnia lasów wynosi 648,65 km² a lesistość 25,4%. Wskaźnik jest podany dla aglomeracji i jej otoczenia, a więc dla 41 gmin. Dla samego rdzenia GZM składającego się z 18 miast wskaźnik lesistości wynosi 16, 25%, a powierzchnia lasów to 275,94 km². Najbardziej lesistym miastem są Katowice ze wskaźnikiem 39,63% a najmniej Radzionków ze wskaźnikiem 0,07% [*Green 2023*]³². W kategorii terenów prawnie chronionych w aglomeracji (18 miast) znajduje się 1 park krajobrazowy, 4 rezerwaty, 5 obszarów chronionego krajobrazu, 5 obszarów „Natura 2000”, 306 pomników przyrody, 20 użytków ekologicznych i 13 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Łącznie mają one powierzchnię 5557,57 ha. Najbogatszym pod tym względem miastem jest Dąbrowa Górnicza gdzie tereny te zajmują 3662,98 ha [*Green... 2023*]. Ilość takich terenów przypadająca na jedną osobę zamieszkującą aglomerację wynosi ok. 30 m²

Oprócz oceny ilościowej zasobów zieleni istotna jest ich ocena jakościowa. W tym ujęciu B. Stankiewicz [2020] opisała zasoby zieleni w 17 miastach aglomeracji. Przedmiotem badań była zieleń nieurządzona i urządzona. Ta pierwsza kategoria objęła lasy, zieleń zbiorowisk nieleśnych, obszary i obiekty chronione: pomniki przyrody, rezerwaty przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki krajobrazowe, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, obszary Natura 2000. Autorka wskazała na wysokie wartości kulturowe licznych parków dworskich, zakładowych, cmentarzy i innych terenów zieleni urządzonej. W pracy nie uwzględniono ogrodów działkowych.

---

³⁰ Wyczerpujące studium zieleni na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii znajduje się w: [Bąk *et al.* 2022].

³¹ Lesistość województwa śląskiego jest nieco większa niż lesistość Polski, która wynosiła ok. 31% w 2022 r., [<https://www.bdl.lasy.gov.pl/portal/lasy-na-swiecie>, 11.04.2023].

³² W *Strategii* wskaźnik lesistości całego GZM znacznie się różni i wynosi 27,6% [*Strategia 2022*: 84]. Wskaźnik lesistości dla 18 miast rdzenia GZM jest przybliżony, ponieważ dla jednego miasta – Świętochłowic brak jest danych.

Z kolei A. Dyraga w swojej rozprawie doktorskiej [2012] przedstawiła stan wybranych poprzemysłowych zasobów zieleni urządzonej w 17 miastach aglomeracji górnośląskiej, tj. ogrodów działkowych i parków zakładowych, czyli tzw. parków patronackich. Każda kopalnia, każda huta i wiele innych zakładów dysponowało takimi założeniami. Ogrodami działkowymi dysponowało wielu pracodawców, a największe kopalnie również parkami położonymi zwykle w pobliżu osiedli pracowników. W projekcie badawczym chodziło o stwierdzenie, w jakich kierunkach przekształcały się te obszary po likwidacji zakładów przemysłowych, które były ich właścicielami. Sytuacja parków patronackich, które w większości zostały przejęte przez gminy zmieniła się nieznacznie. Tylko ok. 1% ich powierzchni przeznaczono na funkcje usługowe, ale z udziałem zieleni (np. funkcje sportowe). Inaczej wyglądała przyszłość ogrodów działkowych [Dyraga 2014: 153]. Jedyne dla 63% ich powierzchni planowano zachowanie dotychczasowych funkcji. Aż 22% miało być przeznaczone na cele mieszkaniowe, produkcyjne, infrastrukturalne i usługowe [Dyraga 2014:153]. Co więcej nie stwierdzono, aby któraś z gmin planowała powiększyć powierzchnie parków lub ogrodów działkowych, w szczególności nie odnotowano propozycji założenia nowego parku.

Istotną kategorią jakościową jest dostępność terenów zieleni mierzona odległością 500 m od terenów mieszkaniowych. Nie jest ona wystarczająca w rdzeniu GZM (8 miast). Zasadne jest tworzenie nowych terenów zieleni, by poprawić łatwość ich użytkowania dla mieszkańców [Strategia 2022: 85].

Wybrane współczesne idee i koncepcje

W dyskursie naukowym i publicznym oprócz ugruntowanych pojęć, takich jak „miasto-ogród” czy „ekomiasto” pojawiają się nowe, które nazywają pojawiające się idee, koncepcje albo są pojęciami, zwracające uwagę na konkretne aspekty rozwojowe. Wiele z nich odnosi się do aglomeracji górnośląskiej.

Zielone Śląskie

Pojęcie Zielone Śląskie to składowa tytułu *Strategii rozwoju województwa śląskiego* uchwalonej w 2020 r. [Strategia 2020]. Jest to swego rodzaju manifest celów rozwojowych regionu. Dotychczas używane określenia, takie jak „Czarny Śląsk” czy „Przemysłowy Śląsk” zostają zastąpione nazwą sugerującą zarówno planowany kierunek rozwoju, jak i – w sensie dosłownym – przyszły krajobraz regionu. Należy jednak zauważyć, że przede wszystkim odnosi się to do aglomeracji górnośląskiej

i rybnickiej, ponieważ górzyste południe województwa, leśno-rolnicza północ i jurajski wschód z pewnością są już zielone³³.

Katowice Miasto Ogrodów

Katowice ubiegały się o miano Europejskiej Stolicy Kultury na 2016 r. i powołały w tym celu biuro pod nazwą „Katowice – Miasto Ogrodów”. Obecnie jest to instytucja kultury [<https://miasto-ogrodow.eu/>; 11.04.2023] organizująca głównie imprezy muzyczne. Jeden z projektów pod nazwą „Plac na Glanc” polegał jednak na zagospodarowaniu podwórek kamienic śródmiejskich (fot. 7.).

Fot. 7. Jedno z podwórek w śródmieściu Katowic zagospodarowane w ramach konkursu „Plac na Glanc”

Źródło: [https://miasto-ogrodow.eu/strona/placnaglanc_2018/mid/245].

Ma być zielono!

To hasło, które weszło do codziennego dyskursu publicznego zwłaszcza w przypadkach krytyki realizacji nowego zagospodarowania charakteryzującego się „betonozą”, czyli nadmiarowym pokryciem terenu nawierzchniami nieprzepuszczalnymi. Pojawiło się ono w tytule pracy dyplomowej J. Kopeckiego pokazującej, jak mogłoby

---

³³ Na południu województwa śląskiego znajdują się duże Parki Krajobrazowe Beskidu Śląskiego i Żywieckiego, na północy lasy lublinieckie i Park Krajobrazowy Lasy nad Górną Liswartą, na wschodzie Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych.

wyglądać śródmieście Katowic gdyby zastosować współczesne rozwiązania, takie jak zielone dachy, zielone elewacje, parki kieszonkowe, mikroretencja wód opadowych itp. Jednym z celów postawienia takiej hipotezy projektowej jest wywołanie dyskusji o konieczności uwzględniania tych zagadnień w gospodarce komunalnej, pokazanie jak zmieniłby się krajobraz miejski, oszacowanie wpływu postulowanych rozwiązań na mikroklimat itd. (ryc. 10) [Kopecki 2019].

Ryc. 10. Zielień „totalna” w śródmieściu Katowic. Koncepcja J. Kopeckiego

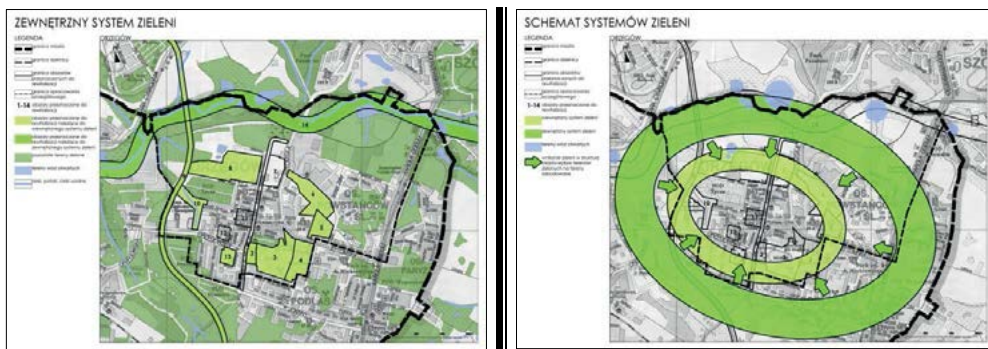
Źródło: [http://www.sarp.katowice.pl/konkursy/slaski_dyplom_roku/Wyniki_930.html].

Zielona wyspa

Struktura miast aglomeracji górnośląskiej charakteryzuje się ziarnistością wynikającą ze stopniowego powstawania osiedli pracowniczych, urbanizacji istniejących wsi, zakładania nowych kopalń i innych zakładów przemysłowych oraz ich integrowania w coraz większe organizmy miejskie. Proces ten zakończył się w drugiej połowie XX w. Na obszarze aglomeracji istnieje kilkaset osiedli mających nierzadko strukturę małego miasteczka³⁴, które wyraźnie wyróżniają się z otoczenia m.in. poprzez znaczną odległość od innych dzielnic. Takie cechy pozwalają na planowanie rozwoju tych osiedli jako „zielonych wysp” otoczonych obszarami zieleni. Nie jest przy tym istotne czy intensywność zabudowy pozwala na wyznaczenie większych terenów zieleni wewnątrz osiedla, ale to, że takie tereny je otaczają. W prezentowanym przykładzie dzielnica Orzegów w Rudzie Śląskiej ma intensywną miejską zabudowę (ryc. 11).

---

³⁴ Niektóre z nich posiadały w przeszłości prawa miejskie np. Mikulczyce – obecnie w granicach Zabrze, czy Orzegów – obecnie w granicach Rudy Śląskiej.

Ryc. 11. Układ przestrzenny „Zielonej wyspy” – dzielnicy Orzegów w Rudzie Śląskiej

Źródło: [Świeboda 2011].

Rolnictwo miejskie

W miastach aglomeracji górnośląskiej znajdują się tereny upraw rolnych i ogrodniczych. Użytkowane są także liczne ogrody działkowe [Dyraga 2012]. W środowisku głęboko przekształconym przez człowieka ich użyteczność jest często kwestionowana m.in. ze względu na zanieczyszczenia gleby, wód i powietrza. Pojawiają się jednak pomysły innej organizacji upraw miejskich. B. Stankiewicz [2017] rozważa możliwość upraw w postaci wertykalnych farm miejskich. Byłyby one lokowane przede wszystkim na terenach poprzemysłowych. Jednak stosowane w farmach technologie pozwalają uzyskać zdrową żywność bez obawy o wpływ zanieczyszczeń poprzemysłowych. Farmy takie osiągają bardzo wysoką wydajność sięgającą nawet pięciokrotności wydajności tradycyjnych upraw polowych [Stankiewicz 2017: 99]. W tym miejscu warto przypomnieć, że pierwsze eksperymenty z pionową uprawą roślin prowadzono w Wojewódzkim Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie już w 1968 r. Wybudowano wtedy dziś już nieistniejącą zmechanizowaną wieżę ogrodniczą o średnicy ok. 11 m i wysokości ok. 54 m.

Plany i działania

W *Strategii rozwoju województwa śląskiego do 2030 r. „Zielone Śląskie”* treść tytułowego hasła można odczytać w Celu Strategicznym C: „Województwo śląskie regionem wysokiej jakości środowiska i przestrzeni”. Istotne przedsięwzięcie w ramach tego celu to opracowanie i wdrożenie koncepcji ochrony oraz integracji systemów przyrodniczych miast i ich otoczenia, w tym wokół Metropolii Górnośląskiej [Strategia

2020: 130], a także poprawa jakości wód i racjonalne gospodarowanie zasobami wodnymi, w tym wspieranie wdrażania rozwiązań w zakresie zintegrowanego i zrównoważonego zarządzania zasobami wodnymi w zlewni, ochrony przeciwpowodziowej i przeciwdziałania skutkom suszy oraz wsparcie działań zmierzających do zachowania i odtwarzania bio- i georóżnorodności, w tym ochrona obszarów o wysokich walorach przyrodniczych, leśnych i korytarzy ekologicznych. [Strategia 2020:12 3].

W Strategii Rozwoju GZM sformułowano wizję, w której akcentuje się atrakcyjność do życia, nauki, pracy i wypoczynku: *Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia to obszar atrakcyjny do życia, nauki, pracy i wypoczynku, dobrze zintegrowany, wykorzystujący synergię różnorodności, tradycji i dziedzictwa przemysłowego, rozwijający ofertę kulturalną i nowoczesną gospodarkę, podlegający transformacji w dążeniu do neutralności klimatycznej i odporności na kryzysy, o silnej pozycji wśród obszarów metropolitalnych* [Strategia 2022: 46]. Ten opis zawiera odniesienie do natury, ale tylko w odniesieniu do neutralności klimatycznej, co niekoniecznie musi oznaczać „zieloną aglomerację”.

Kształtowania systemów zieleni regionalnej ma postać ustaleń i rekomendacji. Zagadnienia te znalazły się w priorytecie A: „Adaptacja do zmian klimatu i odporność”. Proponowanym działaniem jest: *wzmacnianie niebieskiej i zielonej infrastruktury w obszarach zurbanizowanych wobec nasilającego się zjawiska suszy lub nawalnych deszczy (np. wydarzenia, rekomendacje, publikacje, projekty – np. łąki kwietne)* [Strategia 2022: 51].

W Strategii GZM nie wskazano konkretnego regionalnego modelu przestrzennego terenów zielono-błękitnej infrastruktury proponując w to miejsce ustalenia i rekomendacje np.:

- zachowanie i wzmacnianie istniejących terenów przyrodniczych, w tym wykluczenie ich z zabudowy lub bardzo ograniczona możliwość zabudowy, związana głównie z niezbędnymi inwestycjami infrastrukturalnymi;
- wzmacnianie i rozwój powiązań przyrodniczych (korytarzy ekologicznych) – zwłaszcza na poziomie lokalnym (w lokalnej polityce przestrzennej),
- uwzględnienie w decyzjach planistycznych ochrony krajobrazu oraz obszarów i obiektów ochrony przyrody, a także korytarzy ekologicznych;
- zachowanie i wzmacnianie istniejących terenów rolnych (otwartych), w tym ich wykluczenie z zabudowy lub wysoce ograniczona możliwość zabudowy (dla potrzeb niezbędnych inwestycji infrastrukturalnych); [Strategia 2022: 99, 100 i następne].

Wdrażanie tych ustaleń i rekomendacji będą prowadziły poszczególne gminy. Może to być jednak trudne, bo spośród 18 miast rdzenia GZM tylko 4 deklarują wprost w swoich strategiach priorytet zagadnień środowiskowych [Strategia 2022: 37-42].

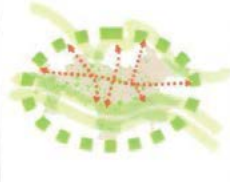
Z kształtowaniem systemu zieleni miejskiej miast aglomeracji górnośląskiej wiąże się zagadnienie zagospodarowania terenów poprzemysłowych. Możliwość i konieczność zagospodarowania takich terenów na cele przyrodnicze są wskazywane we wszystkich dokumentach planistycznych opracowywanych dla aglomeracji. Badania tego zagadnienia przeprowadzone w 12 miastach-powiatach aglomeracji [Heffner *et al.* 2022: 61-77] wykazały, że w strategiach tylko 5 miast umieściło w celach operacyjnych konieczność przeznaczenia takich terenów na błękitno-zieloną infrastrukturę. W stu-

diach uwarunkowań i kierunkach zagospodarowania przestrzennego miast aglomeracji górnośląskiej dla zaledwie ok. 3% powierzchni terenów poprzemysłowych przewiduje się przeznaczenie przyrodnicze [Gasidło, Wyrzykowska 2022].

Podsumowanie. Wnioski.

W rozwoju koncepcji systemów zieleni w aglomeracji górnośląskiej można wyróżnić dwa okresy. W pierwszym, począwszy od *Regionalnego Planu Zagospodarowania Przestrzennego GOP z lat 1951-1953* proponowano zbudowanie całościowych, regionalnych układów. Można wymienić LPO GOP czy ESOCh. Ich realizacja, choćby częściowa była możliwa w ówczesnym stanie prawnym i zasadach ekonomicznych wynikającym z centralistycznego ustroju.

A. Dyraga i A. Piszczyk wskazały trzy główne systemy zieleni, które ukształtowały się w aglomeracji górnośląskiej (ryc. 12) Korytarze ekologiczne i inne obszary ochrony

Obowiązujące ustalenia dokumentów planistycznych na poziomie krajowym i regionalnym		Badania własne	
Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, 2011	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego, 2004	Rozmieszczenie poprzemysłowych terenów zieleni urządzonej	WNIOSEK
			
zielony pierścień wokół aglomeracji	korytarze ekologiczne, obszary ochrony przyrody zlokalizowane na obrzeżach aglomeracji	ziarniste rozmieszczenie poprzemysłowych terenów zieleni urządzonej	Niedostrzeżenie możliwości wykorzystania poprzemysłowych terenów zieleni urządzonej w kreowaniu ciągów ekologicznych / pasów zieleni przenikających najbardziej zurbanizowaną część Aglomeracji Górnośląskiej.

1968 LEŚNY PAS OCHRONNY GOP

1989 EKOLOGICZNY SYSTEM
OBZARÓW CHRONIONYCH

1993 GÓRNOŚLĄSKI PARK EKOLOGICZNY

Ryc. 12. Schematyczne ujęcie projektowanych systemów przyrodniczych Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego

Źródło: [Dyraga 2012; Piszczyk 2017].

przyrody, zielony pierścień tworzony przez Leśny Pas Ochronny GOP, mozaikowo rozmieszczone tereny zieleni urządzonej np. parki, cmentarze, ogrody działkowe.

W drugim okresie, po 1989 r. powstanie silnego samorządu gminnego sprzyjało racjonalnej gospodarce przestrzennej na poziomie lokalnym, co nie przekładało się na skoordynowane działania w zakresie kształtowania systemów terenów zieleni na poziomie regionalnym. Również po reformie administracyjnej z 1999 r. i powstaniu samorządu wojewódzkiego nie było możliwe zaproponowanie kształtowania obszarów zieleni w sposób systemowy. Tylko przyrodnicze obszary chronione można nazwać systemem, ponieważ wyznaczone są według określonych, ustawowych kryteriów a zarządzanie nimi ma charakter ponadlokalny. „Pozostałości” po Leśnym Pasie Ochronnym choć mają duże znaczenie dla aglomeracji nie są ujęte w żadnej formule zarządczej, w szczególności nie są przedmiotem wspólnych zasad lub działań podejmowanych na poziomie regionalnym. Dodatkowo trzeba stwierdzić, że są one rozmieszczone obrzeźnie i tylko niewielka część przyrodniczych obszarów chronionych i pozostałości po LPO znajduje się na terenie miast aglomeracji. Miejskie tereny zieleni urządzonej są w miarę równomiernie rozmieszczone w granicach aglomeracji, ale nie tworzą systemu, którym można zarządzać z poziomu ponadlokalnego.

Powstanie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii niewiele w tej sytuacji zmieniło. Wchodzące w jej skład gminy zachowują pełne władztwo planistyczne, a Metropolia nie ma kompetencji do zarządzania przestrzenią na poziomie ponadlokalnym, chociaż do jej zadań należy „kształtowanie ładu przestrzennego”. W tej sytuacji kształtowanie „zielonej aglomeracji” zależy od kierunków działań, jakie przyjmą gminy.